

Hoofdpijnen SCP-onderzoek naar de maatschappelijke gevolgen van corona

April 2020

De coronapandemie, en de maatregelen die genomen zijn om deze in te dammen, heeft impact op de gehele samenleving. Denk aan deelname aan werk of onderwijs, sociale contacten, vrijetijdsbesteding of het gebruik van zorg. Het SCP doet onderzoek naar deze maatschappelijke gevolgen van corona. Hierbij kijken we zowel naar gevolgen voor de kwaliteit van leven van groepen burgers als naar de impact op de kwaliteit van de samenleving. Dat doen we door in veel lopende onderzoeken, daar waar mogelijk, aandacht te besteden aan de gevolgen van corona. Dat kan in een meer beschouwende zin zijn of soms door dataverzamelingen aan te passen. Daarnaast kijken we op een meer systematische manier naar de gevolgen van corona. Deze wordt in deze notitie beschreven. We starten met het duiden van de hele korte termijn, de gevolgen van de coronamaatregelen die de overheid heeft afgekondigd. Vervolgens besteden we aandacht aan de vraag hoe de coronapandemie de risico's en kansen van uiteenlopende maatschappelijke groepen op de korte termijn heeft veranderd. Daarna gaan we in op de effecten op de langere termijn.

Huidige sociale en culturele gevolgen van concrete maatregelen

De coronapandemie en de maatregelen die hiervoor getroffen worden, hebben niet alleen verstrekende gevolgen voor de gezondheid van burgers en de economie, maar hebben ook sociale en culturele gevolgen. Het SCP brengt, op basis van eerder onderzoek, voor een aantal van deze maatregelen in beeld wat de gevolgen van gevoerd beleid kan zijn. De vraag bij elke maatregel is: wat zijn de sociale en culturele gevolgen van de maatregel en (indien van toepassing) zijn hierbij verschillen tussen groepen?

Risico's en kansen van bestaan maatschappelijke groepen op korte termijn

Het SCP legt op de korte termijn (vooral mei-juni) het accent op de vraag **hoe de coronapandemie de risico's en kansen van uiteenlopende maatschappelijke groepen op de korte termijn heeft veranderd.**

Ook hier baseren we in belangrijke mate op beschikbare kennis. We maken onderscheid in gezondheidsrisico's en kansen, economische risico's en kansen, sociale risico's en kansen, culturele risico's en kansen en overige risico's en kansen.

Voorbeelden:

- *Gezondheidsrisico's en kansen.* Denk aan primaire fysieke gezondheidsaspecten (groepen die rechtstreeks door corona getroffen zijn of meer risico lopen door hun werk) en afgeleide gezondheidsaspecten (groepen die door corona een noodzakelijke medische behandeling niet kunnen ondergaan; groepen die geen thuiszorg kunnen ontvangen of overbelaste mantelzorgers, meer stress, depressie, angst, alcoholisme). Bij de 'kansen' kan men denken aan een afname van de belasting als gevolg van forensen, minder risicovol werk, minder sportblessures en geweld in het uitgaansleven etc.
- *Economische risico's en kansen.* Het gaat bij de risico's bijvoorbeeld om verlies aan betaald werk, het faillissement van zelfstandigen en sommige grotere bedrijven, inkomensachteruitgang, oplopende schuldenproblematiek, hoge medische kosten, de hypotheek of huur niet meer kunnen voldoen etc, maar ook effecten binnen het onderwijs, die mogelijk doorwerken in schoolloopbanen en op de arbeidsmarkt (grotere nadelen bij kansarme kinderen die op afstand niet worden bereikt; geen stage kunnen lopen; problemen met afstandsonderwijs op hogescholen en universiteiten). Kansen liggen hier voor mensen en bedrijven die producten en diensten leveren met een oplopende vraag, of mensen die de coronaperiode gebruiken om in hun kwalificaties en vaardigheden te investeren (bijvoorbeeld door (digitale) cursussen te gaan volgen gericht op een (betere) baan).

- *Sociale risico's en kansen.* Dit gaat bijvoorbeeld om de afnemende of toenemende status van bepaalde groepen, het wegvallen van sociale steun door familie en vrienden, uitsluiting van 'corona-gelieerde' groepen (ex-Coronapatiënten, mensen met een Aziatisch uiterlijk), missen van intermenselijk contact en aanraking. Kansen zijn er deels via technologie-gedreven sociale netwerken (zoals het massaal vergaderen) en (nieuwe vormen van) onderling hulpbetoon.
- *Culturele risico's en kansen.* Hierbij valt te denken aan veranderingen in het vertrouwen ten opzichte van instanties en medeburgers; een vergroting of verkleining van de culturele afstand tussen uiteenlopende groepen autochtone (elite-rest, bepaalde woongebieden) en migrantengroepen (1^e/2^e generatie, traditionele herkomstlanden/MOE-landers/statushouders).
- *Overige risico's en kansen.* O.a. korte termijn invloed op migratie, de toepassing van nieuwe technologieën, ecologische omstandigheden zoals tijdelijk veel minder vervuilde lucht en geluidsoverlast.

Invloed van de coronapandemie op de kwaliteit van leven en kwaliteit van de samenleving

Op de middellange termijn (tweede helft 2020) gaan we in op de vraag **hoe de coronapandemie de kwaliteit van de samenleving beïnvloedt**. Hierbij gaan we – waar mogelijk – uit van de volgende vijf elementen van de kwaliteit van de samenleving (die onderling kunnen samenhangen), die ook in het theoretische kader van het meerjarenprogramma 2021-2026 centraal staan¹:

- *Een bevolking in optimale welvaart en welbevinden* (= kwaliteit van leven). Hier vallen onder zowel corona-effecten op de welvaart (ruim opgevat, in termen van de hulpbronnen waarover doorsnee burgers beschikken) als die op de niet-materiële aspecten van welbevinden (gemiddeld geluk, indicatoren voor ongenoegen en onbehagen, aspecten van 'brede welvaart' etc.).
- *Een rechtvaardige verdeling.* Dit verwijst naar de corona-effecten op de maatschappelijke verdeling van welvaart en welbevinden. Sommige groepen gaan er in hulpbronnen (geld, werk van voldoende kwaliteit en zekerheid, opleiding, sociale status, netwerken, cultureel kapitaal, gezondheid en uiterlijk) op achteruit, andere op vooruit. Hierbij moet ook gekeken worden naar degenen die de lasten van de coronaperiode moeten dragen in termen van geld en inspanning (zoals zorgpersoneel, hogere belastingen en premies). Het gaat niet alleen om de spreiding en scheefheid van verdelingen, maar ook om de cumulatie van voor- en nadelen en een zekere mate van solidariteit en reciprociteit.
- *Een voldoende mate van maatschappelijke samenhang.* Dit gaat om de invloed van corona op de verbondenheid van burgers. Hierbij valt te denken aan veranderende scheidslijnen in het dagelijks leven en de mediaconsumptie, een grotere betrokkenheid op en herwaardering van familierelaties, en nieuwe vormen van verbondenheid en uitsluiting (bijv. *social distancing*, mensen met een hoog coronarisico). Ook veranderingen in het vertrouwen dat burgers hebben in anderen, bedrijven en instanties behoren hiertoe, evenals de betrokkenheid van burgers en overheid (de opstelling van burgers ten opzichte van de overheid (steun, gehoorzaamheid, protesten, rellen) en vice versa (overheid die voorbijgaat aan privacy door gegevenskoppeling en surveillance, de vrijheid van beweging inperkt)).
- *Een duurzame ontwikkeling.* kunnen toekomstige generaties post-corona rekenen op dezelfde (verdeling van) welvaart, welbevinden en maatschappelijke samenhang; en genereert dat negatieve externaliteiten (gaat de kwaliteit van de Nederlandse samenleving ten koste van de situatie elders)?
- *Een effectief en legitiem overheidsbeleid.* Toegespitst op de coronapandemie gaat het erom of de uitkomsten van interventies overeenstemmen met de oogmerken, en geen onbedoelde neven-effecten teweegbrengen. Had het overheidsingrijpen meerwaarde omdat (a) de doelen die de overheid stelt een algemeen belang dienen dat burgers onderschrijven (inputlegitimiteit); (b) de totstandkoming en verwezenlijking van die doelen op een juiste en rechtvaardige manier

¹ Het meerjarenplan van het SCP, incl. theoretisch kader, is geagendeerd voor het DG-overleg van 2 juni.

verloopt (proceslegitimiteit); en (c) de gerealiseerde uitkomsten effectief én rechtvaardig zijn (outputlegitimiteit).

Bij deze aspecten kan het SCP op basis van bestaand en wellicht nog uit te voeren onderzoek kijken naar zowel de objectieve situatie, als de subjectieve ervaringen van groepen burgers. Idealiter wordt hierbij ook voortgebouwd op de risico-analyse uit de vorige fase, en wordt er vooruitgeblikt naar mogelijke 'littetekeneffecten': in hoeverre doen zich naar verwachting bij bepaalde groepen op de (middel)lange termijn littetekeneffecten voor (bijv. verliezen van gezondheid, werk, opleidingskansen, wegvallen van contacten in je ondersteunende netwerk) die niet meer 'ingehaald' kunnen worden?

In hoeverre kon de samenleving de coronapandemie het hoofd bieden en lessen voor de toekomst

Als laatste kijken we naar de corona implicaties op de lange termijn. Hierbij kunnen de volgende elementen aan de orde komen.

a) Zorgt de coronapandemie voor een verandering in de toekomstige drijvende krachten, en wat betekent dat voor de toekomstige kwaliteit van de samenleving?

Bij de drijvende krachten valt bijvoorbeeld te denken aan de versnelde ontwikkeling en verspreiding van bepaalde technologieën, veranderingen in demografische processen (bijv. gaan mensen vaker trouwen om risico's te poolen, komt er meer retourmigratie omdat men in het land van oorsprong meer informele steun verwacht), de opkomst van andere ideeën over een kwalitatief goede samenleving (zoals een koerswijziging richting een meer duurzame samenleving), een wereldwijde revival van economisch protectionisme en overheidssturing in plaats van vrijhandel, globalisering en marktwerking etc.

b) Zijn de instituties en organisatievormen in uiteenlopende domeinen (zorg, arbeid, onderwijs, sociale zekerheid, maatschappelijke participatie, huisvesting) in staat (gebleken) de coronapandemie het hoofd te bieden of had dat beter gekund? Welke lessen voor de toekomst kunnen getrokken worden?

De coronapandemie is een 'stresstest' die ons kan leren of de instituties en organisatievormen in de zorg, arbeidsmarktregulering, het onderwijs etc. bestand zijn gebleken tegen het 'doorprikken' van de normale gang van zaken. Daarop kan het antwoord 'ja' zijn – als het probleem over een paar maanden beheersbaar is gebleken, maar het is ook denkbaar dat 'corona' ons vooral bewust heeft gemaakt van de risico's van de manier waarop we onze samenleving hebben georganiseerd (en het kan natuurlijk zijn dat een volgend virus nog veel gevaarlijker is en de instituties daar niet bestand tegen zullen zijn). Wanneer Nederland de stresstest niet (in alle opzichten) doorstaat, komt al snel de vraag aan bod of de verzorgingssystemen niet anders moeten worden ingericht, bijvoorbeeld door een sterkere rol van de overheid. Het spreekt niet vanzelf dat de uitkomst leidt tot een geheel andere inrichting van de verzorgingsstaat, die bijvoorbeeld tot uiting komt in een herschikking van verantwoordelijkheden. Het gaat er niet alleen om dat er andere ideeën over bijv. de relatie tussen burgers en overheid dominant worden, maar ook om de vraag of een andere institutionalisering maatschappelijk meer oplevert. Dit kan internationaal vergelijkend bestudeerd worden.

c) Zijn de percepties en gedragsroutines van burgers en andere actoren (werkgevers, uitvoeringsinstanties, maatschappelijk middenveld) in staat (gebleken) de coronapandemie het hoofd te bieden, of had dat beter gekund? Welke lessen voor de toekomst kunnen hieruit getrokken worden?

Hierin staat centraal hoe de coronapandemie de denkwijzen en het gedrag van de bevolking, werkgevers en instanties (gezondheidsinstellingen, onderwijsorganisaties, gemeentelijke hulpverleners) op (middel)lange termijn beïnvloedt. Zijn burgers voorzichtiger geworden, stellen ze zich meer solidair op, zijn werkgevers zich meer bewust worden van de betekenis van inclusie en zeker werk (ook voor henzelf), hebben instanties meer oog voor de noden van burgers? Komen

discriminatieprocessen vaker of minder vaak voor, zijn ze van aard veranderd? Verminderen of vermeerderen de uitvoeringsperikelen bij gemeenten, belastingdienst, sociale verzekeringsbank, UWV, DUO etc.?